УДК 81`42

Гречихіна Н. В.,
Кіровоградський національний технічний університет, м. Кіровоград

НАУКОВО-НАВЧАЛЬНИЙ ТЕКСТ ЯК ІНТЕГРАЛЬНИЙ ФЕНОМЕН

У статті розглядається науково-навчальний текст (ННТ) як інтегральне явище шляхом систематизації його сутнісних рис. Автор визначає тематичність, термінологічність та вторинність основними ознаками ННТ, категорії якого виявляють специфіку.

***Ключові слова**: науково-навчальний текст, інтегральний феномен, ознаки науково-навчального тексту, тематичність, термінологічність вторинність.*

В статье рассматривается научно-учебный текст (НУТ) как интегральное явление путем систематизации его сущностных характеристик. Автор выделяет тематичность, терминологичность и вторичность как основные признаки НУТ, текстовые категории которого обладают спецификой.

***Ключевые слова:** научно-учебный текст (НУТ), интегральный феномен, основные признаки научно-учебного текста, тематичность, терминологичность, вторичность.*

The paper focuses on the analysis of academic texts (AT) as an integral phenomenon by way of systematizing their relevant features. The author singles out thematic, and terminological character, and secondary nature as differential features of texts under study.

***Key words**: academic text, integral phenomenon, differential features, thematic, and terminological character, secondary nature.*

Процес глобалізації, який охопив усі аспекти суспільного життя й сферу освіти включно, і як наслідок інтенсивний розвиток міжкультурних освітніх зв'язків, місце науково-навчального тексту (ННТ) у підготовці фахівців в різних галузях, поява нової інтегральної теорії наукового тексту, а також недостатня вивченість типологічних і специфічних характеристик одиниць ННТ в когнітивно-комунікативному, лінгвокультурному, соціолінгвістичному аспектах, – це чинники, які зумовлюють **актуальність** вивчення економічних науково-навчальних текстів на матеріалі близько споріднених і неспоріднених мов.

У зв'язку з тим, що текст вважається вищою одиницею навчання у процесі оволодіння будь-якою професійною системою/ фахом, науково-навчальний текст постійно знаходиться в центрі уваги дослідників з 80-их років минулого століття. В. І. Кодухов обґрунтував окремий розділ лінгвометодичної теорії – навчальну текстологію, яка займається проблемами вивчення тексту в навчальних цілях [4, с. 6]. Незважаючи на чисельні дослідження як тексту взагалі, так і науково-навчального тексту зокрема, на часі існує низка протиріч, притаманних навчальній текстології: між глобальним характером тексту як цілісного явища і "мозаїчним" характером (термін Т. Хомутової) вивчення його окремих одиниць і аспектів, між потребою вивчення усього різноманіття виявів тексту і відсутністю технології інтегрального підходу до його аналізу тощо. Дотепер не отримали вичерпного висвітлення питання організації та одиниць науково-навчального тексту, недостатньо обґрунтовано статус науково-навчальної дефініції як комунікативно-змістової одиниці ННТ, що вербалізує знання, не з'ясовано її специфіку на матеріалі різних мов. Вище зазначене вимагає уточнення концептуальної системи поглядів на науково-навчальний текст як об'єкт лінгвістичних досліджень і розробки аспектів інтегрального аналізу як тексту в цілому, так і його одиниць.

Мета цієї статті полягає в обґрунтуванні науково-навчального тексту як інтегрального явища шляхом систематизації його сутнісних рис з урахуванням даних новітніх наукових досліджень. Комплексне дослідження ННТ вимагає вирішення низки конкретних завдань: визначення підходу до його аналізу, відмежування цього типу тексту від суміжних шляхом виокремлення його диференційних ознак та категорій, уточнення його дефініції, особливостей композиції.

Основою науково-навчального тексту передусім є поняття *текст*. У сучасній науці немає одностайного підходу щодо його визначення. За даними Юрія Сорокіна, відомо близько 250 визначень поняття "текст" [12]. Розбіжності в поглядах дослідників зумовлені складністю системно-структурної та смислової організації об'єкта вивчення, а відтак, деякі вчені особливу увагу приділяють усній формі тексту (О. Біляєв, Р. Будагов, О. Гойхман, І. Зимня); інші розглядають текст як одиницю писемного мовлення (М Бахтін, І. Гальперін, Т. Дрідзе, М. Пентилюк); окремі мовознавці досліджують структуру тексту, зокрема його монологічність (Д. Баранник, І. Білодід, С. Єрмоленко, О. Пономарів); інші акцентують увагу на особливостях діалогічної природи тексту (Л. Виготський, М. Жинкін, Є. Пассов) тощо. Складність тексту як об'єкту дослідження полягає в тому, що він одночасно вміщує мовні, логічні, мовленнєві, мисленнєві, стилістичні, експресивні й інші компоненти [8, с. 3].

Багатовимірність тексту породжує можливість різних підходів до його вивчення. Детальний аналіз наукових парадигм у лінгвістиці див. у Т. Хомутової [16]. Для нашого дослідження важливо те, що сучасний етап розвитку науки характеризується процесом глобалізації, яка неминуче приводить до формування нового інтегрального підходу (Кен Вілбер), що синтезує парадигми наукового пізнання [16, с. 147]. З позицій інтегрального підходу вивчення мови неможливе без одночасного звернення до свідомості, мовної системи, культури та соціуму [там само, с. 147]. Як вважає Т. Хомутова, в основі інтегральної парадигми лежить когнітивно-дискурсивний підхід до мови та мовних об'єктів, який, за визначенням Є. Кубрякової, має на меті комплексне міждисциплінарне дослідження з врахуванням взаємодії різних галузей лінгвістичного знання [6, с. 520]. Когнітивний компонент цього підходу дозволяє аналізувати типи знань/ інформації, котрі вербалізу-

© Гречихіна Н. В., 2013

ються в тексті та ментальні одиниці й структури, що стоять за ними, в той час, як дискурсивний компонент уможливлює виявлення способів представлення інформації адресату з урахуванням прагматичної настанови тексту, інтенцій автора й особливого контексту комунікативної взаємодії [3, с. 18].

На основі тлумачення наукового тексту як інтегрального об’єкту в єдності комунікативної діяльності членів наукової дискурсивної спільноти, що вербалізує знання, спеціальної підмови, професійного соціального простору й національної культури (Т. Хомутова), вважаємо, що науково-навчальний текст як предметно-знакова модель інтегрує чотири аспекти: когнітивний, мовний, соціальний і культурний, одиниці яких функціонують як єдине ціле за допомогою механізмів вербальної комунікативної діяльності в ситуаціях педагогічного дискурсу. В когнітивному аспекті ННТ уособлює фрагмент знання певної предметної галузі; в мовному відношенні ННТ репрезентує певну підмову, яка за допомогою мовних категорій і мовних засобів вербалізує знання, культурні цінності й соціальні дії; культурний аспект ННТ полягає в тому, що текст є фрагментом культури, який об’єктивує ціннісну концептосферу носіїв відповідної культури; в соціальному аспекті ННТ є фрагментом освітнього простору. Ми поділяємо міркування Т. Хомутової, що комунікативна діяльність як об’єктивація мовленнєвої діяльності об’єднує всі чотири аспекти в єдине ціле, вони взаємозумовлені, не існують один без одного і виокремлюються тільки з дослідницькою метою [17, с. 63].

Науково-навчальний текст, разом з текстами посібників, словників, довідників, належить до *науково-навчального підстилю* [7, с. 81-82], який посідає місце між власне науковим і науково-популярним підстилями й характеризується доступністю подавання інформації; меншою строгістю викладу порівняно з власне науковим підстилем; меншою докладністю в посиланнях на джерела; спрощеністю системи доведень; викладом матеріалу згідно з навчальною програмою, що спрямоване на активізацію мислення адресата; поступовим, послідовним уведенням термінологічної лексики; а також меншим використанням елементів художнього мовлення – епітетів, метафор, порівнянь, на відміну від науково-популярного підстилю [19, с. 9].

На основі загальних дефініцій тексту визначимо науково-навчальний текст як писемний або усний продукт науково-навчального стилю, що містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового та фахового характеру. ННТ має на меті представлення наукового знання з певної теми в доступній для тих, хто вчиться формі [15, с. 16], з позиції номінації того або іншого поняття засобами термінів, які виражають наукове знання [3, с. 16]. З цього випливає, що *тематичність* (наукове знання з певної теми), *термінологічність*(засобами термінів), *вторинність* (у доступній формі) виступають основними диференційними ознаками ННТ, що відрізняють його, наприклад, від наукового тексту, який є первинним.

Тематично-фахова класифікація науково-навчальних текстів збігається з поділом галузей знань та напрямів підготовки фахівців. Пояснимо це на прикладі економіки та підприємництва як галузі знань (код 0305), котра охоплює такі напрями підготовки: економічна теорія (код напряму: 030501), економічна кібернетика (030502), міжнародна економіка (6.030503), економіка підприємств (6.030504), маркетинг (6.030507), фінанси і кредит (6.030508), облік і аудит (6.030509) [10]. Відтак, науково-навчальними текстами з економіки вважатимуться тексти підручників і посібників із зазначених напрямів.

У зв’язку з тим, що в ННТ знання, що презентуються, мають бути особливо чітко структурованими і спеціально розраховані для якомога простішого оволодіння ними, особливо значущою ознакою такого тексту є наявність в ньому сітки ключових термінів/ключових понять та їхніх дефініцій [3, с. 25]. Розкриваючи зміст цих понять, дефініції співвідносяться з різними форматами знань (концептами, пропозиціями, фреймами) і виступають в наукових текстах як певні когнітивні одиниці, яким властива власна концептуальна структура. Опис процесу вилучення інформації із дефініції потребує не тільки аналізу лексичного значення терміна – імені поняття, а й концептуальної структури самої дефініції [3, с. 25].

Окрім тематичності й термінологічності, А. Р. Габідуліна виокремлює такі диференційні ознаки ННТ: – вторинність, тобто адаптованість, спрощення тексту “науки” у процесі переходу до тексту навчання з метою його розуміння й залежно від адресата; – відповідність логіці програми навчання, яка, у свою чергу, відповідає логіці дисципліни, що викладається; – послідовне розгортання контексту від відомого до невідомого (нового), від простого до складного, від часткового до загального; – полікодовість ННТ, в якому крім вербальних знаків (морфем, слів, речень) використовуються піктографічні зображення, шрифтове виділення, зміна кольору тощо [1, с. 13].

Науково-навчальному тексту як відносно завершеному, комунікативному вербальному акту в писемній формі властива зовнішня (формальна) і внутрішня (семантична, прагматична) будова, що об’єктивується шляхом цілісності (когерентності), логічної послідовності і зв’язності (когезії) його частин [9, с. 8]. Формальна організація – синтактика, охоплює граматичні відношення між знаками, їхнє поєднання, комбінаторику, а внутрішня (глибинна) структура ґрунтується на семантиці мовних одиниць, яка встановлює відношення мовних знаків до об’єктивної дійсності, їхнє значення, зміст, смисл і інформацію різних одиниць тексту – висловлення (реалізованого речення), і надфразної єдності (низки висловлень, об’єднаних семантично й стилістично в один фрагмент) [там само, с.13]. На композиційному рівні в ННТ функціонують одиниці іншого плану – параграфи, глави, розділи, підрозділи тощо.

Класичні текстові категорії: інформативність, інтегративність і завершеність, зв’язність, цілісність, членимість та ієрархічність будови, ретроспекція та проспекція, пресупозиція, описані в лінгвістичниій літературі (І. Гальперін, О. Москальська, Є. Чернявська та інш.), набувають специфіки в ННТ. Найважливішими його категоріями вважаються інформативність, оцінність, інтертекстуальність, зв’язність і членованість [1, с. 13].

Категорія інформативності, яка, за І. Гальперіним [2], є найрелевантнішою категорією тексту, в ННТ відображає здатність таких текстів адекватно донести до учнів певну “порцію” знань (онтологічний аспект), сформувати вміння та навички з теми, яка вивчається (гносеологічний аспект), адаптувати текст до мінливих

умов комунікативної ситуації (прагматичний аспект) [1, с. 23]. Для формування розуміння ННТ найбільш значущі – змістово-фактуальна й змістово-концептуальна типи інформації, оскільки саме вони забезпечують смислову цілісність тексту, а їхнє встановлення й аналіз сприяють осмисленню тексту.

Змістово-фактуальна інформація завжди представлена в науково-навчальному тексті експліцитно [1, с. 23]. Роль "фокусів", позначаючи ті ділянки тексту, на яких відбувається "згущення", найбільша концентрація фактуальної інформації, відіграють терміни як імена наукових концептів [3, с. 197]. Ми вважаємо спостереження, що "терміни як основні одиниці смислу пронизують і лексично "цементують" науковий текст" [11, с. 171] справедливим також і для науково-навчального тексту. Як вважає В. Д. Табанакова, терміни позначають наукові поняття і в сукупності утворюють терміносистему, яка представляє "структуроване наукове знання" [14, с. 33].

Категорія оцінки як способу встановлення значущості будь-чого для суб'єкта, який діє, і суб'єкта, котрий пізнає, представлена автором ННТ як оцінка необхідності матеріалу, що вивчається [1, с. 23]. Автор визначає ступінь важливості інформації та організовує ННТ в ієрархічну структуру, де значуща інформація – правило, дефініція, опис-характеристика явищ, маркується, зазвичай, виділенням за допомогою вербальних засобів, переважно граматичних (видільних та обмежувальних часток, градаційних, приєднувальних, зіставних сполучників, обмежувально-видільних прийменників, вставних слів) і невербальних засобів (напівжирного шрифту, кольору, рамок, іконічних знаків тощо) [1, с. 24; 19, с. 11].

Інтертекстуальні зв'язки в ННТ поєднують дві картини світу – попереднє (колишнє, старе) розуміння будь-якого явища та його теперішнє (нове) розуміння [1, с. 24]. Засобом реалізації інтертекстуальних зв'язків, як правило, є термін. Засобами вираження інтертекстуальності є цитата, алюзія (у вигляді фрагмента таблиці або опорного конспекту, елементів орфограми, пунктограми тощо) або текстовий парафраз – відтворення змісту "чужого" тексту словами автора, який сприймає текст [там само, с. 24].

Зв'язність в ННТ реалізується, перш за все, предметно-смисловою та логічною зв'язністю [1, с. 27]; предметно-смислова зв'язність ННТ полягає в його здатності утримувати референт (предмет знання) у фокусі уваги адресата, з цією метою такі тексти включають повторювані елементи різних рівнів складності [там само]. Логічність як одна з основних рис ННТ полягає в дозуванні інформації та послідовності її представлення в тексті. Логічність викладу забезпечують метамовленнєві засоби композиційно-структурного зв'язку.

Зв'язність ННТ забезпечується низкою мовних одиниць різних рівнів, які структуровані таким чином: *синтаксичні ресурси, лексико-семантичні ресурси, графостилістичні ресурси* [19, с. 12-13]. При цьому *синтаксичні засоби* охоплюють: речення різної комунікативної спрямованості та синтаксичної структури; визначений автором порядок слів у реченні; однорідні, відокремлені члени речення; вставні та вставлені конструкції; явища синтаксичної анафори та катафори; абзацне членування тощо. *Лексико-семантичні засоби* ННТ вміщують: використання термінів, дефініцій; інтертекстуальні засоби, авторська суб'єктивна оцінка; покликання; наведення прикладів; привернення уваги адресата до результатів досліджень; інформування про хід викладу матеріалу; формулювання висновків тощо [там само, с. 12]. *Графостилістичні засоби* ННТ охоплюють: виділення елементів ННТ за допомогою напівжирного шрифту, курсиву, підкреслення, рамки, величини літер; інтервал; субтекст іншої знакової системи; колір тексту; квадратні чи кутові дужки; примітки; поділ тексту на частини, розділи, підрозділи, пункти, підпункти, параграфи тощо [там само, с. 11].

За допомогою цих засобів автор ННТ показує хід міркувань, коментує власне висловлення, аргументує думку шляхом апелювання до визнаного авторитету, виражає суб'єктивно-оцінне ставлення до повідомлюваного, формулює найважливіші висновки, крім того, ці засоби впорядковують композиційно-синтаксичну структуру тексту [19, с. 13-14].

Категорія зв'язності корелює з категорією членованості (дискретності) ННТ [1, с. 28]. Засобом формального членування постають розділи та параграфи, а в ролі композиційно-змістових частин – функціонально-смислові блоки (ФСМ) як ієрархія текстем: блок актуалізації опорних знань; викладу нової інформації; закріплення та систематизації знань, за допомогою яких в ННТ експлікується поступовість процесу оволодіння знаннями й формується його поверхнєва смислова структура.

Композиція ННТ, як і будь-якого іншого виду наукового тексту, тлумачиться як побудова його змісту за певною схемою, зумовленою мовленнєво-мисленнєвими законами наукової діяльності та комунікативною настановою його автора [18]. Властива для наукової сфери комунікації раціонально-логічна структура зумовила особливості композиції ННТ – логічно впорядкований лінійний виклад [5], який встановлює безпосередні відношення між тезою та ілюстрацією; так будуються визначення поняття, формулювання правила, розповідь на науково-навчальну тему. Специфічний композиційний блок ННТ утворює дефініція та її коментар [13, с. 100], при цьому дефініції властиві більш менш стабільні синтаксична будова й лексичний склад [там само, с. 100]. Саме такий композиційний блок вважається стилетвірною рисою ННТ.

Отже, науково-навчальний текст є писемним або усним продуктом науково-навчального підстилю, що містить пізнавальну наукову інформацію загальнонаукового й фахового характеру. Мета науково-навчального тексту – представлення наукового знання з певної теми в доступній формі, зумовлює його специфічні ознаки: тематичність, термінологічність, вторинність. Найважливішими його категоріями доцільно вважати інформативність, оцінність, інтертекстуальність, зв'язність і членованість (дискретність). Для ННТ притаманний тісний зв'язок композиційного членування зі змістом: композиційна послідовність компонентів змісту, серед яких найважливішим є блок "дефініція та її коментар", виділяє, підкреслює найбільш значущу інформацію для усвідомлення комунікативної настанови цього типу тексту. Технологія інтегрального аналізу дозволяє представити смислову структуру науково-навчального тексту у вигляді моделі, яка може одночасно характеризуватись в когнітивному, мовному, культурному й соціальному аспектах.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні специфіки дефініції та її коментарю як специфічної риси композиції науково-навчальних текстів.

Література:

1. Габідулліна А. Р. Навчально-педагогічний дискурс: категоріальна структура та жанрова своєрідність (на прикладі шкільного предмета “російська мова”): автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / А. Р. Габідулліна; Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні НАН України. – К., 2010. – 40 с.

2. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 137 с.

3. Дроздова Т. В. Научный текст и проблемы его понимания (на материале анлоязычных научных экономических текстов): дис. на соискание ученой степени доктора филол. наук: спец. 10.02.19 – теория языка, 10.02.04 – германские языки / Т. В. Дроздова. – М., 2003. – 390 с.

4. Кодухов В. И. Некоторые проблемы учебной текстологии: (комментирование художественного текста) // Русский язык для студентов-иностранцев. – № 25. – М. : Русский язык, 1988. – С. 4-13.

5. Кожин А. Н. Функциональные типы русской речи. / Кожин А. Н., Крылова О. А., Одинцов В. В. – М. : Высшая школа, 1982. – 223 с.

6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. / Е. С. Кубрякова. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

7. Лейчик В. М. Особенности функционирования терминов в тексте / В. М. Лейчик // Филологические науки. – 1990. – № 3. – С. 80-87.

8. Новиков А. И. Семантика текста и ее формализация. /Анатолий Иванович Новиков. – М. : Наука, 1983. – 213 с.

9. Панина А. Ф. Текст: его единицы и глобальные категории. – Изд. 2-е / Аза Феодосьевна Панина. – М. : Едиториал УРСС, 2010. – 368 с.

10. Постанова Кабінету Міністрів України Про перелік напрямів, за якими здійснюється підготовка фахівців у вищих навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра від 13 грудня 2006 року, № 1719. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1719-2006-%D0%BF

11. Серебрякова Л. А. Термины как конструктивные и смысловые компоненты высказывания (в сравнении с нетерминами) / Л. А. Серебрякова // Термины в языке и речи. – Горький: Изд-во ГГУ им. Н.И. Лобачевского, 1984. – С. 47-54.

12. Сорокин Ю. А. Психолингвистические аспекты изучения текста. /Юрий Александрович Сорокин. – М. : Наука, 1985. – 168 с.

13. Стилистика и литературное редактирование : [Учеб. для вузов по гуманитар. специальностям / В. И. Максимов, Ю. А. Бельчиков, А. В. Голубева и др.]; Под ред.: В. И. Максимов. – М. : Гардарики, 2004. – 651 с.

14. Табанакова В. Д. Идеографическое описание научной терминологии в специальных словарях: Дис. ... докт. филол. наук . – Тюмень, 2001. – 287 с.

15. Федюченко Л. Г. Терминологическое поле в когнитивной структуре учебного научного текста: Автореф. дис. ... канд. филол. : 10.02.21 / Федюченко Лариса Григорьевна. – Тюмень, 2004. – 23 с.

16. Хомутова Т. Н. Научные парадигмы в лингвистике. /Т. Н. Хомутова //Вестник Челябинского государственного университета. – 2009. – № 35 (173).Филология. Искусствоведение. – Вып. 37. – С. 142-151.

17. Хомутова Т. Н. Научный текст: единицы интегральной модели / Т. Н. Хомутова // Вестник Южно-Уральского государственного университета. Серия “Лингвистика”. – 2010. – Вып. 10. – № 1 (177). – С. 60-66.

18. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста: учебное пособие для вузов / В.Е. Чернявская. – 5-е изд. – М. : КомКнига, 2009. – 128 с.

19. Шабуніна В. В. Засоби діалогічної організації науково-навчальних текстів технічної галузі в сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Шабуніна ; Дніпропетр. нац. ун-т ім. О. Гончара. – Д., 2010. – 20 с.